

Трофимович В. В., д.і.н, професор, (Національний університет «Острозька академія»)

ТРЕТІЙ УЧАСНИК УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ НА ВОЛИНІ І ГАЛИЧИНІ В 1942-1944 РР.

Після нападу на СРСР, прагнучи до завоювання на Сході життєвого простору і утвердження тут «нового порядку», гітлерівці водночас мали на увазі і питання українсько-польських відносин, намагаючись використовувати представників однієї національності проти іншої. Вони були зацікавлені не стільки в тому, щоб поляки та українці воювали між собою чи взаємно винищували, оскільки такий стан міг викликати дезорганізацію в тилу, скільки в тому, щоб одні пильно стежили за іншими [12, с. 48].

Гітлерівці певним чином фаворизували українське і польське населення там, де воно було слабшою стороною. Безперечно, ця віроломна тактика створювала у протиборчого підпілля враження про взаємну масову колаборацію з нацистами. Поляки в старій зоні гітлерівської окупації вважали українців вислужниками райху і постійно завдавали ударів по господарських, культурних, шкільних, церковних установах останніх. Своєю чергою, українці у новій окупаційній зоні на схід від Бугу та Сяну сприймали поляків як німецьких холуїв і як тільки почали масштабну збройну боротьбу з загарбниками, то одразу ж поширили її і на поляків [11, с. 392–393].

Посилила взаємну ворожнечу також співпраця певної частини українців і поляків з окупантами в поліції. Відомо, що в лавах шудманшафтів чимало хто рятувався від вивозу на роботу до райху, в чому гітлерівці були дуже зацікавлені, оскільки наростаючі потреби фронту змушували обмежувати кількість німців, залучених до адміністрації.

Після зайняття західноукраїнських земель нацисти організували з місцевих мешканців українську охоронну поліцію, яка була їм цілкомовито підпорядкована. Вони час від часу влаштовували облави в лісах, здійснювали репресії проти польського населення, залучаючи й українську поліцію. Пізніше ними була створена на Волині й польська «гранатова» поліція, що отримала назву від синього кольору мундирів. Як впливало з документу польського підпілля, «поляки добровільно зголошувалися йти до поліції, переважно ті, чий родини були помордовані». [14, с. 177] Крім того, німці перекинули сюди польські батальйони «Шупо», які організували і вишколили в Дембиці біля Кракова

У 1942 р. польська поліція на Волині налічувала близько 12 тис. осіб, які брали участь у поборюванні злочинності, репресивних акціях, боротьбі з підпільним рухом, розшуком євреїв, які переховувались тощо [9, с. 233-234].

Аналіз звітів українських повстанців на Волині, здійснений В. В'ятровичем, привів його до наступного висновку : у них до середини

1943 р. практично була відсутня інформація про антиукраїнські бої польського підпілля, яке, очевидно, на той період ще не було спроможне їх провести. Мова постійно йшла про участь поляків в антиукраїнських акціях окупантів. Причому частота повторів свідчила про масовість цього явища та його визначальну роль у наступному загостренні двосторонніх стосунків. Характерно, що небезпеку поглиблення міжнаціонального протистояння через використання поляків, які походили з Познанщини, Помор'я, Лодзі та інших місцевостей, у згадуваних вище німецьких акціях усвідомлювали й очільники польського підпілля. Так, генерал Т. Коморовський вважав, що окупанти зумисне йдуть на це, аби надати «вчиненим звірствам характеру польської помсти» [1, с. 115; 12, с. 234].

Восени 1942 р. з'явився ще один фактор, який істотно вплинув на поглиблення українсько-польського протистояння на Холмщині. Годі шеф німецької служби безпеки Люблінського дистрикту О. Глобчник вирішив створити на території Замойського повіту зразкову німецьку колонію («Гімлерштадт»), що мала охопити 116 населених пунктів, з яких передбачалося виселити 110 тисяч українських і польських селян. Усвідомлюючи, що польське підпілля буде нападати на неї, окупанти планували розмістити навколо колонії українських селян, переселених із Замойщини. У переселенській акції, що тривала з листопада до середини лютого 1943 р., разом з німцями брали участь українська поліція та українські адміністратори з повітового Українського допомогового комітету, що дало привід полякам звинуватити українців у сприянні окупантам [11, с.396]. Так, польські підпільники повідомляли своєму еміграційному урядові про те, що німці виселяли поляків «руками українців», а отже, не виключено, «найближчі дні і ночі можуть рясно спливати кров'ю і ясніти загравами пожеж» [18, с. 394].

Наслідком німецької провокації став польський терор проти українців, жертвами якого, за деякими даними, виявилися дві тисячі осіб. Тисячі українських втікачів потягнулися через Західний Буг на Волинь. Саме ці біженці, звертаємо увагу, являли собою «наочну агітацію», що істотно посилила антипольські настрої волинян-українців і принесла жакливі розповіді про трагедію на Забужжі [11, с. 397; 17, с. 15].

1943-й рік приніс нове загострення міжнаціонального протистояння. Зокрема, окупанти зуміли знову зіштовхнути українців і поляків між собою після того, як українська поліція за наказом бандерівської ОУН перейшла у підпілля. Варто підкреслити: цей перехід став ключовим моментом, оскільки розпропагована українська допоміжна поліція й інші спеціальні формування зі зброєю в руках перейшли у лісові масиви та долучилися до вже існуючих відділів і боївок. Ці кадри з навичками володіння зброєю та військовим порядком, знанням гітлерівської тактики боротьби з партизанами, досвідом участі у каральних акціях проти

мирного населення склали основу повстанської армії, що творилася весною 1943 р., становили тоді її більшість. Саме вони брали активну участь в антипольських виступах.

Розлютовані окупанти заповнили вакуум польською поліцією, надаючи їй волю в «розрахунках» з українцями. По селах роз'їхалися карні експедиції. У листі Ровенського єпископа, керівника Кременець-Ровенської єпархії Платона митрополиту Православної автокефальної церкви Полікарпу від 20 липня 1943 р. повідомлялось, що 14 липня у с. Малин Острозького району відбулася «жахлива подія нечуваного вбивства українського і чеського населення»: 850 жителів загнали до місцевої дерев'яної церкви, школи, колишньої волосної управи і усіх живцем спалили. «Зробила усе це державна поліція за допомогою узбеків і поляків» [6, с. 162; 15, с. 671]. Про участь польських шуцманів у каральних акціях окупантів свідчать і багато інших даних. Іноді повну відповідальність за каральні операції проти українського населення, як це було, наприклад, у випадку з жителями волинського села Княже, де німці і поляки в квітні 1943 р. вбили 172 особи, нацисти перекладали на поляків [16, с. 14].

Таку політику впроваджував, зокрема, райхскомісар України Е. Кох, який відзначався крайньою жорстокістю навіть на фоні нацистських функціонерів. «Нам треба домогтися, – заявив він на нараді апарату райхскомісаріату наприкінці 1943 р., – щоб поляк при зустрічі з українцем бажав його вбити, щоб українець, побачивши поляка, теж горів бажанням його вбити, а якщо по дорозі вони зустрінуть єврея і вб'ють його, то це буде саме те, що потрібно» [Цит. за: 5, с. 126].

Ставлення гітлерівців до українсько-польського протистояння певною мірою показує відповідь сарненського гебітц-комісара на скарги поляків на дії оунівців: «Ви хочете Сікорського, а українці хочуть Бандеру. Ну і бийтеся між собою. Німці нікому допомагати не будуть» [Цит. за: 4, с. 162]. Подібну точку зору на зазначену проблему навесні 1944 р. чітко висловив і командувач охоронними військами у Генеральній губернії генерал СС Хеніке, доповідаючи командувачу військами групи армій «Північна Україна» фельдмаршалу Ф. Моделю про становище у тилловому районі. «У польсько-українській боротьбі, – рекомендував він, – не виступати на будь-якій стороні і обмежитись або таємним доозброєнням українського «зельбшутца» (самозахисту – авт.), що були водночас членами УПА, або дивитись крізь пальці на організацію польської самооборони» [Цит. за: 3, с. 234].

Однак цей нейтралітет був вміло награний. Так, на словах нацисти заявили, що не підтримують антипольські виступи Т. Бульби-Боровця, а насправді потайки підігрували його діяльності. Вони, наприклад, старанно фотографували погроми поляків, приписуючи їх партизанам і взагалі українцям, які, за твердженням німецької пропаганди, були ворогами польського народу [2, с. 50]. До речі, сам Т. Бульба-Боровець

усвідомлював, що «особисто німцям залежить на тому, щоб між українцями і поляками не було згоди» і у зверненні до польського народу в червні 1943 р. зазначав: нацисти «при допомозі своїх провокаторів стали українськими руками мордувати поляків, нібито за те, що поляки вирізують українців за Бугом» [Цит. за: 2, с. 50].

За деякими даними, нацистські спецслужби стежили за розвитком української самооборони і засиляли провокаторів до неї та в провід польського підпілля. Можна припустити, що спробу порозуміння між обома сторонами, певною мірою, спаралізувала їхня агентура в останньому [10, с.270]. Не випадково в розпорядженні Волинського окружного делегата уряду Польської Республіки від 5 червня 1943 р. підпільники повинні були звернути пильну увагу «на сатанинські методи підбурювання і поглиблення польсько-українського конфлікту та знищення польського елемента німецьким окупантом ...» [12, с. 510].

Аналізуючи причини загострення українсько-польських відносин на Волині, М. Хрущов упевнено заявив в червні 1943 р.: «Моя думка, що усе це – справа рук німців» [Цит. за: 13, с. 44].

У 1944 р. нацисти продовжували експлуатувати міжнаціональне протистояння. Про це свідчить і такий документ польського підпілля, як травневий «Рапорт зі східних земель». Тут зазначалося: німецький окупант ані на Волині, ані на території Східної Малопольщі не надав захисту полякам, ставився до здійснюваних стосовно них злочинів байдуже і, поза всяким сумнівом, українсько-польську війну вважав вигідною для себе. Водночас, стверджувалося в рапорті, німці підтримали польську самооборону і дали навіть трохи зброї й амуніції, а стосовно українців подекуди здійснювали безпланові, хаотичні і завжди запізнілі пацифікації, різні репресії, декого з них розстріляли [14, с.151].

Відомо, що в березні 1944 р. командувач німецькими військами в районі Ковеля обергрупенфюрер СС Бах-Зелевський звернувся до командира 27-ї Волинської дивізії АК з пропозицією спільно виступити проти наступаючих частин Червоної армії. За це полякам була обіцяна значна кількість зброї і «повна свобода дій в українському питанні» [7, с. 43].

У Галичині ескалацію протистояння в 1944 р. провокувала участь вояків Ваффен СС дивізії «Галичина», що була структурою гітлерівської армії, проте переважно складалася з українців, у неодноразових керованих німцями антипольських акціях [Детальніше про це див.: 1, с.164–169; 8, с.163–168].

Таким чином, нацистська Німеччина була кровно зацікавлена у тому, щоб забезпечити собі панування на захоплених територіях, придушити національно-визвольний рух в Україні і Польщі, відвернути увагу населення від злочинів окупаційного режиму, підступно і вміло використавши для цього українсько-польську війну і ставши, певною мірою, її третім активним учасником.

1. В'ятрович В. Друга польсько-українська війна. 1942–1947 / В. В'ятрович. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія». – 288 с. 2. Дзьобак В. Тарас Боровець і «Поліська Січ» / В. Дзьобак // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 1995. – № 1–2. – С.39–59. 3. Дзьобак В. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.) / В. Дзьобак. – К. : ПУ НАНУ, 2002. – 260 с. 4. Ільюшин І. Польське підпілля на території Західної України в роки Другої світової війни / І. Ільюшин // Україна – Польща: важкі питання. – Варшава: TYRSA, 1998, Т. 1–2. – С.154–171. 5. Калішук О. Українсько-польське протистояння на Волині та в Галичині у роки Другої світової війни: науковий та суспільний дискурси / О. Калішук. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2013. – 510 с. 6. Літопис УПА. – Торонто : Літопис УПА, 1977. – Т. 2: Волинь і Полісся. – Кн.2. – 215 с. 7. Мыслинский С. Над Припятью / С. Мыслинский / Пер. с польск. – М. : Военное издательство, 1979. – 166 с. 8. Мотика Г. Від Волинської різанини до операції «Вісла». Польсько-український конфлікт 1943–1947 рр. / Г. Мотика. – К. : Дух і Літера, 2013. – 360 с. 9. Мотика Г. Проблеми польської і української колаборації в роки Другої світової війни / Г. Мотика // Україна – Польща : важкі питання. – Луцьк : ВМА «Герен», 2004. – Т. 9. – С. 229–246. 10. Пастернак Є. Нарис історії Холмщини та Підляшшя (новіші часи) / Є. Пастернак. – Вінніпег; Торонто, 1968. – 466 с. 11. Патриляк І. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.); Монографія / І. Патриляк. – Львів : Часопис, 2012. – 592 с. 12. Поляки і українці між двома тоталітарними системами. 1942–1945. – Варшава; К., 2005. – Т.4. – Ч.1. – 875 с. 13. Сергійчук В. Наша кров – на своїй землі / В. Сергійчук. – 3-тє вид. документів. – К. : Укр. Вид. Спілка, 1997. – 68 с. 14. Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів / пер. з польск. Є. Петренка / М. Сивіцький. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2005. – Т.2. – 358 с. 15. Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т. – М. : РОССПЭН, 2012. – Т.1: 1939–1943. – 878 с. 16. Чех М. Як Москва відкрила ворота у пекло на Волині / М. Чех // Дзеркало тижня. – 2013. – 6 квітня. – №13. – С. 14–15. 17. Яблонський В. Волинь – 1943: Погляд через 70 років / В. Яблонський // Дзеркало тижня. – 2013. – 6 квітня. – №13. – С. 1; 15. 18. Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945. Londyn, 1973. – Т.2: czerwiec 1941 – kwiecień 1943. – 554 s.